

УДК 821.161.2-31.09(71)

ЛАРИСА ЙОЛКІНА

м. Київ

l_yolkina@ukr.net

НАЦІЄЦЕНТРИЧНИЙ ХАРАКТЕР ЛІТЕРАТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ЛЕОНІДА ПОЛТАВИ)

У статті розкрито націоналістичний тип мислення письменника, який проектується в літературі як возвеличення й консолідація українства. Також обґрунтовано створення образу ворога, який прагне завадити найвищим устремлінням раніше пригніченої, а тепер вільної нації. У дослідженні подано визначення поняття націєцентричний тип мислення.

Ключові слова: література, націєцентричний тип мислення, національний міф.

У розвиток української літератури зробили свій внесок сотні митців, котрі волею долі мусили залишити рідні терени й формувати ідею незалежної України на чужих землях. Їхній внесок неможливо переоцінити з огляду на його глибокий етноцентризм, який ще потребує ґрунтовного вивчення. Твори екзильних письменників формують національний простір, реалізуючи ідею моделювання як історичного минулого, так і майбутнього Батьківщини. Не є виключенням і доробок Леоніда Полтави (Єнсена, Пархомовича), дослідження творчості якого ще далеке від повноти й вичерпності. Його перу належить як історичний роман «1709», що містить широке полотно миттєвості й розкриває авторське бачення подій, пов'язаних з Полтавською битвою, так і візію майбутнього у фантастично-пригодницькій повісті «Чи зійде завтра сонце».

Упродовж останніх десятиліть вийшли окремі наукові статті, присвячені Леонідові Полтаві, побачили світ видання його творів з розлогіми вступними статтями, художні тексти письменника увійшли до шкільних програм. Серед дослідників різножанрового доробку автора – С. Немченко, В. Погребенник, М. Слабошпицький, Д. Чередниченко, В. Юрченко та ін. Проблема формування моделі національного простору в романі «1709» та повісті «Чи зійде завтра сонце» практично не вивчалася, існують лише окремі судження в наукових статтях І. Левадного, О. Чернобаєва, Ю. Шевельова, а також у кількох наших публікаціях. Тож, зважаючи на невивченість та вагомність цього питання, аналіз зазначеного аспекту є актуальним.

Мета нашого дослідження – виявити домінуючі націєцентричної моделі світу в епічних творах Леоніда Полтави.

П. Манчіні, італійський соціолог, формуючи дефініцію поняття «нація», окреслив такі елементи: спільну територію, спільне походження, спільну мову, спільні звичаї і побут, спільні переживання і спільне історичне минуле, спільне законодавство і спільну релігію. Натомість «національну свідомість» науковець вважає «подихом», котрий пробуджує націю. Мислитель Й. Герде домінують, що визначає націю виділяє дух народу, Е. Ренан – волю, Й. Фіхте – духовний принцип, С. Герберт – рідну країну, Ф. Ракель – землю, Б. Клінберг – мова, Л. Гумільов – пасіонарність, В. Липинський – державу, Д. Донцов – вибрану меншість тощо. М. Сріблянський 1910 року проголосив націоналістичну спрямованість літератури, уважаючи, що мистецтво повинно вести націю шляхом «універсального українства», повинно давати змогу національно самовиражатись. Учений твердив, що лише так, самоідентифікуючись, етнос може досягти найвищого рівня розвитку. Він був упевнений, що національність – це нова сфера існування, у якій українцям легше жити, існувати, розвиватись і творити.

Націєцентричний тип мислення митця для українських письменників став продуктивним, тому й творчість сприймається як така, що сприяє пізнанню та наближенню реалій національного буття. У зв'язку з цим письменники мають формувати нове національне бачення, котре мало б посилити національне відродження в усіх сферах життя етносу.

Національні візії Леоніда Полтави багатомірні й розмаїті. Як член ОУН (Бандери), активний громадський діяч, організатор життя українців в екзилі, він добре розумів значення художньої творчості для розвитку українства, яке прагне незалежності й самовизначення. Його письменницький доробок – націєцентричний. Розкриємо лише окремі його складові.

На формування жанрової своєрідності творів письменника впливав його світогляд. Особливо це помітно при аналізі фантастично-пригодницькій повісті «Чи зійде завтра сонце» та історичного роману «1709». Створюючи нову модель світу у повісті, автор йшов за своїми переконаннями, зокрема, змальовуючи високорозвинене громадянське суспільство, глобалізований світ, у якому, не зважаючи на відкриті кордони, нації залишаються цілісними й пропагують добросусідське співіснування.

Змалювання неповторності рідної землі, її краси, – вагомий елемент націєцентризму мистецького бачення. Є в повісті традиційний образ вишневої України (до речі, не одинокий у доробку митця, хоча б з огляду на існування збірки малої прози «У вишневій країні», що становить художній погляд на новітню історіографію України). У повісті її спочатку так іменують у газетах у Німеччині, далі такою її сприймає дружина Анатолія Павелка Едіт: «Рідна земля її дружня, широка, рівна, багата земля. Могутні будівлі заводів (де-не-де ще залишки руїн), оселі, високі та білі, оперезані блакитними поясами річок, блискучими стрічками асфальтових доріг, завітчані вишневими садами. Так багато вишень – он чому вона вишнева! Безмежне поле голубіє так, як ген голубіє небо... Потяг пролітає дільницю приміських парків: каштани, ясени, кльумби квітів, водограї...» [10, 86–87]. Цілком імовірно, що такою бачив Україна у своїх мріях Леонід Полтава, перебуваючи в далекому вигнанні.

Мріяв письменник і про те, що в незалежній Україні вшанують пам'ять національних героїв: у творі згадуються і вулиця «Героїв УПА», і пам'ятник Симонові Петлюрі поруч із пам'ятником Богданові Хмельницькому на Софійській площі. І саме там проходять веле-

людні віче на честь перемоги українців у двобої з енергетичною катастрофою.

Неповторні пейзажі захоплюють самого автора: «Сьогодні море було навдивовижу спокійне зранку. Та як воно змітилося тепер, пообіді! Мов розгнівана людина, воно накидалося на високий крутий берег, било величезними кулаками у скелю; воно неначе військо, що йшло у наступ – когорти, когорти, когорти важких, величних вояків, вишикуваних у лави, замаяних білими накидками шуму. Кожна лави-хвиля йде на вірну смерть: земля непереможна. Але генерал шторм не вмів змінювати наказу. І море лютує!

Дивна чудова картина: розгніване, перекошене море – і спокійне, ніжне сонце. Воно золотою короною горить над залишками хмар. Воно спокійно і ніжно пестить землю, знаючи, що генерал шторм все таки відмовиться від наступу, що немає мабуть і в цілому світі більших друзів, як це море і Україна» [10, 122].

Про відгомін ідеї, котра стала б стимулом для історієтворчих потуг нації говорить О. Ольжич у статті «Українська історична свідомість». Окреслюючи символи, ідеї, покликання українців, поет працями прагне виховати «нову духовну особистість», а характеризуючи нову українську літературу, основною її ознакою називає «стимулювання найновішої націоналістичної духовності героїчного типу» [9, 253]. Тож, українські письменники не бажають бути пасивними спостерігачами історії, а прагнуть створювати неповторний світ самі. Так, Л. Полтави творить образ українців як рятівників світу, котрі шляхом видобутку ядерної енергії з «оливи-піску» дарують людям світло. Ідеальний образ нації створюється не з марнославних мотивів, він виконує функцію провідника, а змодельовані митцем складники колективного «я» сприяють усвідомленню етносом власної неповторності як основної рушійної сили національного розвитку.

Ставлення до світу в українських письменників дуже активне, візії не самодостатні, вони – тільки засіб консолідації й мобілізації нації. Для українця на першому місці завжди була Україна. Л. Полтава – активний громадський і культурний діяч діаспори, письменник-націоналіст – і в художній творчості

залишається носієм національної ідеї, ідеї Української Незалежності, ідеї звільнення від чужинецького панування, ідеї єдності нації. Його твір «Чи зійде завтра сонце» просякнутий цими націєцентричними ідеями і спрямований на консолідацію українства світу: канадський учений українського походження Віктор Стен винаходить формулу видобутку атомної енергії з піску й направляє її разом з готовими капсулами в Україну, а молоді українці з Києва Оксана, її брат та Анатолій Павелко разом з професором Гармашем, героїчно переборюючи всі перепони, доставляють цінний вантаж в Україну (на цьому шляху професор і юна дружина Анатолія Павелка гинуть від руки московського посланця) [3].

Унаслідок специфіки історичного розвитку сформувалось особливе світобачення українців – своєрідне ставлення до Росії, і відповідно – звернення до російської тематики. У доробку Леоніда Полтави розповіді про східного сусіда – обов'язковий елемент націєцентричних візій, вони мають свідому спрямованість виконувати функцію консолідації нації. Разом із творенням власного ідеального образу письменник негативізує образ Росії. Національне відродження, зрозуміло, супроводжує перегляд культурних орієнтирів, основою яких мають бути не лише раціональні політичні чи економічні міркування, а й побудова нової моделі світу, що обертається навколо координуючого центру – власного народу. Картина, сформована письменником – вигадана. Тому й уведена у форму фантастичної повісті. Автор створив своєрідний міф, який, на думку дослідника феномену націоналізму Е. Сміта, є одним із провідних механізмів національного відродження: «Дуже важливо те, що серед етнічних атрибутів значення мають не історичні факти, а саме міфи, вигадані теорії. Кордонів між історією і міфом немає, і немає значення, яку частину відведено правді в етнічній історії» [12, 31]. У свою чергу, дослідник К. Майноґ вважає, що націоналізм – це «політичний рух, який залежить від почуття колективної образи на чужоземців. Образа повинна бути спричинена іноземцями» [8, 254]. На його думку, «анатомія націоналізму має три ступені. Перший з них – збудження, період, упродовж якого пев-

на нація усвідомлює себе нацією, що страждає від гноблення. Зазвичай це період рішучого відвертання від чужих ідей та всього чужоземного. Це час тривожних пошуків культурної ідентичності... Другий ступінь – боротьба за незалежність і останній – консолідація» [8, 255]. І тут уже не так і важливо, чи відповідає дійсності цей образ ворога. Чужинецький гніт може бути не тільки реальним, а й уявним, бо найважливіше – сформувати теорію нації та об'єднати всіх її членів в органічне ціле, яке почувало б і мислило себе єдиним організмом. Виводячи формулу нації, Ю. Липа разом із «власним тереном» і «власною місією», які виникають поперемінно (адже кордони можуть змінитися під час війни, а місію еліта нації може не відчувати), називає також обов'язкову доміную – «почування нехоті до чужих» [6, 19]. М. Бердяєв пов'язував націоналізм не стільки з любов'ю до свого, скільки з ненавистю до чужого [1, 345].

Національна свідомість народів, які ще тільки виборюють власну національну державу, спрямована, принаймні тимчасово, проти уявного чи реального супротивника. Такі народи визначають свою національну тотожність або національну свідомість у негативний спосіб: відмежовуючись від сусідів або прирівнюючи себе до них. Щодо України, то на роль іноземця-гнобителя здавна якнайкраще підходять росіяни, з якими асоціюється історична вина, тоталітаризм, наднаціонально-державні механізми. «Засаднича – тактична, стратегічна, історична, культурна й геополітична ворожість Росії до України була і є настільки очевидною, що нерозуміння цього факту слід розглядати як величезне викривлення української суспільної свідомості під час тривалого життя в силовому полі імперії. Три “братські” зближення: за часів Переяславської ради, після 1917 і 1939 років супроводжувалися масовими репресіями українців, нищенням української культури та різних національних інституцій» [5, 131]. Про «братські» узи згадує у своїй розмові з астрономом Стоковським Анатолій Павелко: «Ми віками гноблені російською імперією, знаємо і розуміємо те, що не дуже розуміють інші...» [10, 97].

Негативний образ «ворога» і возвеличення власної нації автор реалізує за допомогою різних моделей. Так, досить виразну картину спостерігає австрійський учений зі своєї обсерваторії в Ірані: «На екрані побігли вигинасті глибокі вулиці, річки авт і трамваїв; лапати широкі дахи пропливали вбік, нагадуючи безладно мандруючі крижини; а над усім розворушеним, швидким містом – гордо підноситься башта з червоними, гігантськими зорями, з ледь помітними орлами в середині.

Ось вона, Москва, – зловісна червона столиця!

Астроном Стоковський вдивлявся в червоні зорі, і здавалось ніби вони хочуть піднятися ще вище, порівнятися з тими, що ген-ген мерехтять у вечірньому небі. Але даремно: мускулісті гвинти цупко тримають їх на сталевих підпорах кам'яних башт. Навіть нерухомі вартові, в підтягнутих шинелях, здаються в їх сьайві якимись криваво-блідими. Варткові охороняють Кремль. Він – столиця в столиці. Там упертість і затятість, там – мозок минулої і теперішньої Росії» [10, 14]. Такий малюнок контрастує з картиною вишневої України, наведеною вище.

Автор наче протиставляє московське керівництво (Кремль) російському народові, який прагне звільнення від «червоної чуми», що підтверджується кількома епізодами. Так, у текст введено образ чекіста, котрий має вбити професора Стерна. Людина з таємним жетоном «16.116» не хоче виконувати цього наказу, але його хвилює доля родини, яка перебувала в заручниках у влади. Тяжкі вагання ятрять його душу, він не хоче служити злочинній владі Кремля, тому пересилує страх і на суді в Канаді викриває всі злочини, здійснені Москвою заради світової революції. З метою відокремити тоталітарну систему від підкореного нею народу, письменник змальовує велике повстання в Росії, що піднялося проти деспотії влади. Така ідеалізована модель завдяки специфічному хронотопу фантастично-пригодницької повісті допомагає наголосити, що ворогом виступає не російський народ, а його правитель.

Задля уяскравлення образності автор значну увагу приділяє портретним характеристикам представників ворога як темної

сили: «...важкий, кубуватий офіцер: червона зірка, золоті пагони і гострий голос. Офіцер говорив, як наказував» [10, 15]. Часто в тексті з метою підкреслення грубої сили російських посланців, задля створення негативного типажу акцентується «важке лице», «важкий погляд», «блискучі важкі чоботи» тощо.

Дещо інакше моделюється світ при зверненні письменника до історичного минулого в романі «1709». Автор здійснює свій задум формуючи дві сюжетні лінії – народу й Мазепи. Тут на перший план виходять два типи українців – хлібороби і козаки, образ високодуховного національно зорієнтованого правителя та постать володаря, що закладе фундамент тоталітарної системи. І тут, на відміну від фантастичної повісті, демонічність російського правителя розкривається через історичні реалії, а середовище українського народу заповнюється не лише ідеальними образами патріотів, а й зматеріалізованими посталями зрадників. Зосереджуючись на домінуючих рисах Івана Мазепи, автор підкреслює його високий інтелектуальний рівень, європейскість, патріотизм, мудрість (його іменують учнем Макиавелі). Оминаючи амурні пригоди гетьмана (про Мотрю Кочубєйвну в тексті згадано лише один раз побіжно) Леонід Полтава зосереджується на державницькій діяльності Мазепи. Щоб пізнати свого ворога, гетьман докладає усіх зусиль, аби завойовувати довіру молодого Петра I: дарує кошовну зброю та веде довірливі розмови з юним монархом. Налагоджені стосунки потім допоможуть досвідченому правителю тримати в таємниці від свого російського візаві плани щодо вирішальної битви під Полтавою. Отже, Іваном Мазепою керують національні інтереси і він свідомо іде на ризик, відстоюючи інтереси України. Не менш вагомим постає тут і образ ворога, який, як зазначалось вище, має демонічний характер і реалізується через образ Петра I та його оточення, а також через зрадників серед своїх.

Зауважимо, що митець у романі значну увагу приділяє й консолідації нації навколо спільної ідеї – знищення влади Московії на рідних землях. Задля цього хлібороб бере до рук зброю і рушає на вирішальну битву. Переродження селянина на козака – вагомий

епізод твору, але не відкидаймо й того, що родини Вовків (козаків) і Гармашів (хліборобів) товаришували вже не в одному поколінні. Аналізуючи особливості співіснування в межах української нації двох історично сформованих соціальних груп – хліборобів і козаків, Леонід Полтава демонструє зміну психотипу хлібороба під впливом історичних обставин, переродження його на козака.

У консолідації нації активну роль відіграють кобзарі. Близьким за духом для Гармашів та всіх, хто шанував рідну землю, був сліпий кобзар, який мандруючи завітав і до хати Остапової родини. Пізніше кобзарі стали потужним голосом, що кликав народ іти за Мазепою: «Ідіть, люди, всі за нашим паном, гетьманом ясновельможним Мазепою Іваном, богобережним!» [11, 135]. Так автор в особливий спосіб зв'язав у єдине ціле гетьмана з народом, хоч сам державець зі своїм людом практично не спілкується.

Історична романна проза була популярна серед діаспорних письменників. Як зазначила С. Луцій: «Велика проза відіграла важливу роль у житті української діаспори. Вона давала змогу реалізувати буття української нації поза батьківщиною, а також зберегти особисту та національну пам'ять українців. Створення національних історичних міфів чи міфоло-

гізованої історії стало одним із першочергових завдань для українських письменників. Саме романне мислення насамперед передбачило зацікавлення історичною, історіософською та націєтворчою проблематикою» [7, 211]. Тож звернення Леоніда Полтави до історії Полтавської битви цілком зрозуміле.

Отже, націєцентризм мислення Леоніда Полтави був спрямований на формування національних візій, а отже, на формування національної свідомості читача. Письменник розкриває свої ідеали, використовуючи різні жанри та звертаючись як до минулого, так і до майбутнього України. Важливими націєцентричними домінантами його творів є постації національно свідомих українців у середовищі державницької верхівки та народу; образ ворога, що уособлює в собі як російську владу, так і зрадників у національному середовищі; особлива модель світу, у якому нації залишаються самодостатніми в межах глобалізованого світу; зображення збройної боротьби народу за незалежність; формування ідеї консолідації нації на шляху до звільнення. Зрозуміло, що зазначена тема повною мірою не вичерпана, оскільки подібного дослідження потребують і малі епічні форми, які в доробку Л. Полтави займають вагоме місце, серед них і твори для дітей.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. Царство духа и царство кесаря / Н.А. Бердяев. – М. : Республика, 1995. – 383 с.
2. Йолкіна Л. Ментальність письменника і націєцентризм художнього тексту (реінтерпретація історії у творчості Леоніда Полтави) / Л. Йолкіна // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. – Київ : Акцент, 2006. – Вип. 24. – Ч.2. – С. 27-29.
3. Йолкіна Л. Націєцентричний характер масової літератури (на матеріалі творчості Леоніда Полтави). / Л. Йолкіна // Режим доступу: <http://oldrussian.ru/jolkna-l-v-kandidat-filogichnih-nauk-naconalnij-pedagogchnij-universitet-men-pdragomanova-nacocentrichn-i-j-harakter-masovo-literaturi-na-materal-tvorchost-leonda-poltavi.html>
4. Йолкіна Л. Модель національного простору в романі Леоніда Полтави «1709» / Л. Йолкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство) : [збірник наукових статей] – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – Вип. 10. – 95-99 с.
5. Квіт С. Дмитро Донців. Ідеологічний портрет / С. Квіт. – Київський університет, 2000. – 260 с.
6. Липа Ю. Призначення України / Ю. Липа. – Львів: Просвіта, 1992. – 270 с.
7. Луцій С. Романістика української діаспори другої половини ХХ століття: проблеми, жанрово-стильові парадигми / С. Луцій // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Історичні науки. 2015. – Вип. 23. – С.209-213.
8. Майнойг К. Анатомія націоналізму / К. Майнойг // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 580-593.
9. Ольжич О. Незнаному воякові / Олег Ольжич. – К. : Фондація імені О. Ольжича, 1994. – 432 с.
10. Полтава Л. Чи зійде завтра сонце / Леонід Полтава. – Мюнхен, 1955. – 160 с.
11. Полтава Л. Тисяча сімсот дев'ять / Леонід Полтава. – Київ : Українська видавнича спілка, 2004. – 240 с.
12. Сміт Е. Національна ідентичність / Е. Сміт. – К.: Основи, 1994. – 224 с.

References

1. Berdyayev N. Tsarstvo dukha u tsarstvo kesarya / N.A. Berdyayev. – M. : Respublyka, 1995. – 383 s.
2. Yolkina L. Mental'nist' pys'mennyka i natsiotsentryzm khudozhn'oho tekstu (reinterpretatsiya istoriyi u tvorchosti Leonida Poltavyy) / L. Yolkina // Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky: zb. nauk. pr. – Kyiv : Aktsent, 2006. – Vyp. 24. – Ch.2. – S. 27-29.

3. Yolkina L. Natsiotsentrychnyy kharakter masovoyi literatury (na materialy tvorchosti Leonida Poltavy). / L. Yolkina // Rezhym dostupu: <http://oldrussian.ru/jolkna-l-v-kandidat-filogichnih-nauk-naconalnij-pedagogchnij-unversitet-men-m-pdragomanova-nacocentrichn-i-j-harakter-masovo-literaturi-na-materal-tvorchost-leonda-poltavi.html>
4. Yolkina L. Model' natsional'noho prostoru v romani Leonida Poltavy «1709» / L. Yolkina // Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo) : [zbirnyk naukovykh statey] – K. : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2018. – Vyp. 10. – 95-99 s.
5. Kvit S. Dmytro Dontsiv. Ideolohichnyy portret / S. Kvit. – Kyiv: Kyivskyy universytet, 2000. – 260 s.
6. Lypa YU. Pryznachennya Ukrayiny / YU. Lypa. – L'viv: Prosvita, 1992. – 270 s.
7. Lushchyy S. Romanistyka ukrayins'koyi diaspory druhoi polovyny KHKH stolittya: problemy, zhanrovo-styl'ovi paradyhmy / S. Lushchyy // Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya». Seriya : Istorychni nauky. 2015. – Vyp. 23. – S.209-213.
8. Maynoyg K. Anatomiya natsionalizmu / K. Maynoyg // Natsionalizm: Antolohiya / Uporyad. O. Protsenko, V. Lisovyy. – K.: Smoloskyp, 2000. – S. 580-593.
9. Ol'zhych O. Neznamomu voyakovi / Oleh Ol'zhych. – K. : Fundatsiya imeni O. Ol'zhycha, 1994. – 432 s.
10. Poltava L. Chy ziyde zavtra sontse / Leonid Poltava. – Myunkhen, 1955. – 160 s.
11. Poltava L. Tysyacha simsot dev"yat' / Leonid Poltava. – Kyiv : Ukrayins'ka vydavnycha spilka, 2004. – 240 s.
12. Smit E. Natsional'na identychnist' / E. Smit. – K.: Osnovy, 1994. – 224 s.

LARYSA YOLKINA
Kyiv

THE NATIONAL CENTRIC CHARACTER OF LITERATURE (BASED ON THE WORKS OF LEONID POLTAVA)

In article the author examines nationalist thought in Poltava's works and the way it is projected in literature as a movement for liberating and consolidating Ukrainians and the creation of an enemy that wants to crush the highest aspirations of a previously captive, now free nation. The research defines the national-centric thought.

Key words: literature, national centric thinking, national myths.

ЛАРИСА ЁЛКИНА
г. Киев

НАЦИОЦЕНТРИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ЛИТЕРАТУРЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ТВОРЧЕСТВА ЛЕОНИДА ПОЛТАВЫ)

В статье раскрывается националистический тип мышления писателя, который проектируется в литературе как возвышение и консолидация украинства, а также создание образа врага, который хочет воспрепятствовать самым высоким стремлениям ранее угнетенной, а теперь свободной нации. В исследовании подано определение понятия нациоцентрический тип мышления.

Ключевые слова: литература, нациоцентрический тип мышления, национальный миф.

Стаття надійшла до редколегії 01.04.2018